

Tizenkettődik évfolyam.

1898.

12. füzet.

ARMENIA

MAGYAR-ÖRMÉNY HAVI SZEMLE

Felelős szerkesztő és kiadó tulajdonos:
SZONGOTT KRISTÓF.

SZAMOSÚJVÁR.

Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája.
1898.

T a r t a l o m.

Zefir ha lennék. — Bérds költeménye. — Simay Gergelytől.
Az örmény kérdés. III. közlemény. — Dr. Molnár Antaltól.
Az Árdziv (költemény). — Merza Gyulától.
Szamosújvár város monográfiája. — Második folytatás.

KISEBB KÖZLEMÉNY.

Részlet Krimian katolikosz életéből.
Megbízhatlan statisztika.

IRODALOM ÉS MŰVÉSZET.

Az „Ellenzék“ Verzár püspök szobráról.
A „Tiszántúl“ az „Armenia“-ról.
A szamosújvári püspökszobor.

MI UJSÁG AZ ÖRMÉNY VILÁGBAN?

A magyar király és az örmény nyomda.
Ráffi siremléke.

Mélyen tisztelt Olvasóinkhoz!

Az „Armenia“ a jövő füzettel, mely 1899. január 1-én jelenik meg, a tizenharmadik évfolyamba lép. Folyóiratunk ezután is a régi jó irányban fog haladni. — Olvasóinkat tisztelettel kérjük, hogy előfizetéseiket megújítani és lapunkat terjeszteni kegyeskedjenek. Az „Armenia“ előfizetési ára egész évre 4 frt, félévre 2 frt. Egyes füzet ára 40 kr.

Szamosújvárt, 1898. december 1.

Az „ARMENIA“ szerkesztője.

 Megjelent: „A magyar honi örmény családok genealogiája, tekintettel azoknak egymás között levő rokonságára s a vezeték- és keresztnemek etymologiai értelmére. Eredeti kiadatlan kútforrások felhasználásával írta Szongott Kristóf.“ Nagy nyolczadrét, 218 lap, egy arczképpel és 49 czimerképpel illusztrálva. E munkáról egyik szakértő barátom hozzám intézett levelében ezeket mondja: „Bámulom páratlan türelmét, melyet ebben a nagy munkában kifejtett. Valóban ehhez hangyaszigalom kellett. Nem képzelhetem, hogy hányan mernének megbirkózni efféle munkával. De kevesen fogják fel azt, hogy ily munkát mily nehéz összeállítani. Gratulálok derék munkájához.“ Ára füzve 2 frt. Kapható az „Armenia“ szerkesztőségében.

Zefir ha lennék!...

— Bérds. —

Zefir ha lennék, röpke szárnyakon
Hozzád sietnék, szép Örményhonom,
Hogy láthassam az ősi sírokat,
S megcsókoljam a dicső hantokat.
De nem! hisz ők vádakkal sujtanak
Országunknak sok hűtelen fiát,
S megvetve néznék Hájk utódait,
Az ős-erő silány hajtásait...

Bár lennék felhő Ararát fölött,
Hogy járhassek a szent sírok között,
S ihlesse csókom a földnek porát:
Mely elfödé hazánk sok hős fiát.
De nem! mért lennék felhő vészlhozó,
Nyugvó halottak csöndjét bolygató,
Haragra gyulna szívök belseje
S még zordabb lenne hazánk fellege!...

Oh bár csak lennék kigyodzó patak,
Araxes folyónk kedves partjain:
Mely édes anyja keblén áthalad,
Vidáman uszva hazánk térein.
De nem! hisz annak bosszús habjai
Visszakergetnék az idegen ért;
Igy járnának Örményhon fiai,
Kik mit se tesznek a drága honért!..

Simay Gergely.

Az örmény kérdés.

— A francia „Sárga könyv“ diplomatiái okmányai alapján.¹) —

III.

Asultánnak rég várt iradejét, a Konstantinápolyban hat hónapig tartott diplomatiái tárgyalások eredményét, 1895 okt. 20-án közölték a hatalmakkal s a néhány nappal előbb megindult mérsárlások eltartottak a következő évnek végeig. Joggal felvethető a kérdés, hogy Abdul-Hamid azután, hogy egész Európa előtt ünnepélyesen kötelezte magát keresztény alattvalói békéjének és biztonságának a megvédelmezésére, miként tűrhetette el hónapokon át ezeket a vérengzéseket? S vajjon felhatalmazásával történt-e mindez, avagy tehetetlen elnézésével? Annyi bizonyos, hogy az ottoman hivatalnokok, kiknek legnagyobb része a ildiz-kioskból kapta az utasításokat, részt vettek — igen ritka kivétellel — a kegyetlen üldözések közvetett vagy egyenes előmozdításában. S a rettenetes büntettek megtorlására mindeddig semmi komoly lépés nem történt, s semmiféle elégtételt nem nyertek, a kiket annyi csapás és szenvedés sujtott.

Sőt nemcsak védelemben vagy támogatásban nem részesültek a muszulmanok dühe elől megszabadult örmények, hanem be is börtönözték őket, mint a felkelés okozóit s kínzásokkal kényszerítették arra, hogy megnevezzék büntársaikat s módot nyujtsanak ekként a hatóságoknak vád emelésére. El lehet mondani, hogy Aniz pasának az volt a törekvése, hogy védelmezze a bünösöket s megbüntesse az áldozatokat.²)

S bármilyen bünös volt ő maga is, bármennyi előterjesztést tettek is a portánál viselkedése ellen a nagyhatalmak képviselői, csakis 1896 november havában hívták vissza, egy évvel ama mérsárlások kezdete után, a melyek az ő szemei előtt s az ő elnézésével történtek.

¹) Le concert européen, par le comte *Benedetti* (Revue des deux Mondes, 1898. aug. 1.).

²) Livre jaune, 33. l. — Meyrier jelentése.

Jóval a sultán iradejának kihirdetése előtt a nagykövetek nógatására elhatározta a porta, hogy főbiztost küld Kis-Ázsiába. A birodalom egyik marsalljára, Sakir pasára esett a választása. A hatalmas helyesléssel fogadták a ki nevezését, a porta jó szándékainak a biztosítékát látván abban, hogy az ottoman hadsereg egyik főméltóságát ruházták fel e misszióval. Sakir pasa, mint a keleti anatóliai tartományok teljhatalmú főbiztosa, el is utazott küldetése helyére s ott tartózkodott az örmények véres szenvedéseinek egész esztendeje alatt. Mire használta korlátlan hatalmát, minő szerencsétlenséget háritott el, mily segélyt nyújtott a szerencsétlen áldozatoknak? A hivatalos iratokban e kérdésekre mindössze a következő választ találjuk Boulinière consul 1896 aug. 24-éről kelt jelentésében: „Ván tartomány még mindig nagy izgalomban van s bizonyára nem alkalmasak a kedélyek megnyugtatóására az oly rendszabályok, a minő Adel-Dzseráz összes örmény lakosságának az islamismusra való kényszerített áttérítése, valamint az önkényes letartóztatások Angorában s a yuzgati kivégzések. Ez idő alatt Sakir pasa folytatja Kis-Ázsiá belsejében ama vilayetek beutazását, a melyekben gyakorlatilag életbe kellene léptetni a reformokat. Nemrég Sivásban volt s a megérkezése, úgy látszik, nagy nyugtalansággal töltötte el a hivatalnokok bűnös lelkiismeretét. Feleslegesnek bizonyult a félelmük.“

Ily jelenségek után nem csoda, hogy sokan úgy vélekedtek, miként a sultán az örmény kérdés megoldására az örmények kipusztítását tartja egyedül alkalmas módnak. S vajjon nem támogatják-e ezt a szörnyű feltevést a hivatalos okmányok tanuságtételei, Cambon francia nagykövetnek és társainak a diárbekiri valinak visszahívására irányult hiábavaló kísérletei, a porta makacs vonakodása ama török ezredes megbüntetésétől, a ki magára vállalván Salvatore atyának biztos helyre vezetését, megölelte őt a katonáival, miután nem volt hajlandó a keresztény hitet megtagadni? S lehet-e tiltakozni e feltevés ellen, ha olvassuk Cambonnak egyik jelentésében a következőket: „Meg-

1) Livre jaune, 264. l.

érkezvén a consuli jelentések az eghin-i mézszárlásról, kétségtelen, immár, hogy 1896 szept. 15-én a muszulmánok megrohanták e város örmény lakosságát s rettentő vérengzést követtek el. A katonaság több mint kétezer keresztényt gyilkolt le, köztük sok nőt és gyermeket. Az örmény városrész 1150 háza közül 950-et felégettek s valamennyit kifosztották. A vidéken nagy számmal tartozkodó kurdok közül egy sem jelent meg a városban; az egész felelősség a katonaságra nehezedik. S néhány nappal a vérengzés után kivételes előléptetésben részesült az eghin-i kormányzó.¹⁾

Abdul-Hamid a nagykövetekkel való érintkezései közben minduntalan ismételte az ünnepélyes ígéreteit, a melyeket legtöbbször egyáltalán nem tartott meg. Külföldi képviselőit felhatalmazta, hogy lekössék szavát az illető kormányoknál s mitsem tett az adott szó beváltására. Cambon végre is kénytelen volt a francia külügyministernek a következő jelentést tenni:²⁾ „Kérem, ne adjon semmi hitelt a jegyzéknek, melyet Munir bey (a párisi török nagykövet) átnyújtott. Az eljárást Mazhar bey (Salvatore atyának gyilkosa) ellen még csak meg se kezdték. Ez a tiszt szabadon jár-kél, és se Marashban, se Alepben szó sincs a hadi törvényszék összehívásáról. A sultán minden halogatási módot felhasznál s a jegyzék átnyújtásának nincs egyéb czélja, mint hogy elhitesse önnel, hogy valamit tesznek, pedig semmi sem történik.”

A kis-ázsiai véres eseményekkel szemben nem maradhattak tétlenek az európai hatalmak. Belátták, hogy véget kell vetni ezeknek a borzadalmasságoknak, de haboztak megtenni az elhatározó lépéseket. 1895. okt. 20-án, a diarbekiri mézszárlások idejében, Salisbury lord valamennyi cabinethez memorandumot intézett, a melyben fegyveres közbelépést hozott javaslatba arra az esetre, ha Törökország nem tenne eleget Európa tanácsainak. Ez irányban nem jött létre megegyezés a hatalmak között. A continensen kétségkívül úgy vélekedtek, hogy legalább is időelőtti dolog megállapodni oly eshetőségre nézve, a mely a súlyosabb complicatiokat vonhatná maga után.

Salisbury lord memorandumának szellemében Hantaux francia külügyminister is a követek kamrájának no-

¹⁾ Ugyanott, 296. l. — ²⁾ Ugyanott, 325. l.

vember 5-iki ülésében komoly és határozott hangon figyelmeztette a portát a megígért és szükséges reformoknak a teljes végrehajtására. A beszéd osztatlan helyesléssel találkozott a hatalmagnál, különösen Szent-Pétervárott és Londonban s élénk visszhangot keltett Konstantinápolyban is. A sultán nyomban tudomására hozta a francia nagykövetnek, hogy a legrövidebb idő alatt végre fognak hajtani a következő rendszabályok: A szabadon bocsátása mindazoknak, a kiket semmi vád nem terhel. A reformok kibővítésére vonatkozó rendelet kibocsátása. Aniz pasa visszahívása. Útasítás intézése valamennyi vali-hoz oly értelemben, hogy biztosítsassék a rendzavarásoknak hatósági úton való elnyomása.

Sajnálattal kell kiemelniünk, hogy a tények ezúttal sem feleltek meg a szavaknak s a francia külügyminister ismételve is kénytelen volt hangsúlyozni ezt a párisi török nagykövet előtt. Még ugyanazon hó végén a következő táviratot intézi Cambonhoz: „Megmondtam Munir beynek, hogy a sultán által elvállalt kötelezettségek után nem engedhetem magamat többé hiú ígéretekkel elámíttatni s útasításul adtam önnek, hogy hagyja el Konstantinápolyt, ha nem kapja meg a megígért elégtételt.

A többi hatalmak is a francia külügyminister kijelentéseinek megfelelő útasításokat adtak konstantinápolyi képviselőiknek. Újra munkához láttak a nagykövetek s már 1897 február 18-án Cambon a következő sürgönnyt küldhette Párisba: „A reformokra vonatkozó javaslatok meg vannak állapítva s a mai napon aláírtak.”

A sokszor módosított terv ezen újabb kiadásának vajjon jobb volt-e a sorsa, mint előzőinek? Aligha csaldunk, midőn azt állítjuk, hogy az európai diplomatia erőfeszítése most sem vezetett kézzelfogható eredményekhez. Nem gyilkolják ugyan többé tömegesen az örményeket, mintha az elkövetett gonosztettek szerzőinek pihenőre volna szükségük, de a legteljesebb büntetlenséget élvezik s szerencsétlen áldozataik hiában várakoznak az elégtétel-adásra, a jobb jövőndő biztosítékára.

Törökország örmény lakóssága vajmi kevés hasznát látta eddig ama rokonszenyvek, melyet az európai hatal-

pódozott a szemekbe a klubban tegnap este, mikor ő helyette a szokott órában halála hire jött.

A klub egyik legrégebbi alakja volt. Annyira hiányozni fog ő itt, mint mikor egy szobában a régi fali órát levelezik, a mely ott ismerősen ketyegett harmincz esztendeig. Mintha nem is az a szoba volna az már.

A régi világból való típus. Hatalmas, daliás alak még most is (négy nap előtt), erőteljes, egyenes, mint a nád-szál, piros, egészséges, szép szabályos arczczal, elevenen villogó, értelmes szemekkel, fényes, koromfekete hajjal és szakállal. Mint ember humánus, tisztességes, szép jellemű, jószívű, megbízható, hű barát, csupa szív, úgy hogy csak szeretni lehetett az öreg „Murczust“ (ez volt a bizalmas neve barátai közt).

Életrajzot Marcziról írni nem igen lehet, — s ez az ő legnagyobb dicsősége. Nem lehet pedig azért, mert Marczival soha se történt semmi. Bekerült a parlamentbe — és mert bekerült, hát ott volt és punctum. Ott volt a nélkül, hogy észrevették volna, hogy ott van; nem nyüzsgött, nem kapaszkodott, nem voltak afférjei, kinos inczidensei, nem voltak minduntalan „aggályai“, s nem kellett minduntalan flastromokat rakni rá a nyugtalanságai ellen. Ott volt mindaddig, míg az új inkompatibilitási törvény nem lépett életbe. Azontul kiesett a parlamentből (szerencsére puhára esett, a Nobel-féle dinamitba), de szinte a nélkül, hogy azt észre lehetett volna venni. Az örménynek vagy nagyon nagy hely kell, vagy nagyon kis helyen elfér.

De persze azért mégis van curriculum vitae-je, tarka, de zajtalan, mint a lapályokon járó pataké. Született Erzsébetvároson és mint Bethlen Gábor gróf szeretett vele incselkedni, kecskék ringatták a hölcsőjét. Volt aljegyző Felső-Fejérmegyében, majd tanfelügyelő Nagy-Küküllőmegyében, 1869 óta pedig Erzsébetvárost képviselte az országgyűlésen, egyetlen cziklust kivéve, a mikor Issekutz kibuktatta. Ez az öt esztendő egyetlen keserű szaka életének, melyet szelid verőfényben töltött el családja és barátai körében, a boldog emberek igen kicsike csoportjához tartozván.

Világi rangok után nem epekedett, tanfelügyelői voltáért királyi tanácsos lett (akkor még ritka volt az örmény királyi tanácsos).

Azontul nem várt a jövőtől semmit, csak a kártyajárás javulását. Mert a kártyázás volt egyetlen szenvedélye. Már hat órakor első volt a klubban, nehogy kimaradjon a parthieből. Kicsibe játszott, csak éppen mulatságból, de ezt el nem mulasztotta volna semmiért. E csodálatos kártyafigurák vonzották, ingerelték, felvillanyozták, s egészen más emberré tették. A milyen gavallér, egyeneslelkű ember volt a rendes életben, e kis koboldok, ezek a stüssi vadászok és kuoni pásztorok mindenféle umformra rávették; nincs az a csel, furfang, ravaszság, finta, a mit fel ne használt volna a partnerek ellen, kiket kiszámított módon intimidált, felbőszített, kifárasztott, szórakozottakká tett, hogy legyőzhesse őket. Mert mint egy szenvedélyes hadvezér, csatának tartott minden egyes játszmat és jónak minden egyes eszközt a parthie-megnyerésre. A kik nem ismerték, könnyen túlerősen itélték meg e miatt. De mi nekünk így volt ő mulatságos a mókáival, griffjeivel, apró fogásaival. Sőt ezek nélkül Marczy nem is lett volna az igazi, a valóságos Marczy.

Az utolsó időkben már nagyon előfogta az asztma, lélekzete elfogyott a lépcsőkön, a füstös kártyaszobában konvulzív köhögési rohamok lepték meg; de Marczy küzdött ellenök és játszott, hiába küldözgettük: „Eredj haza Marczy. Megöl ez a levegő Marczy.“

Orvosai tengerre küldözgették:

— Két doktor van még számodra, — mondák — a Napfény és a Tenger. Ezek még segíthetnek rajtad.

Két doktor, de egyik se játszik kalabriászt, se a Napfény, se a Tenger.

Marczy nem ment. Nem birt megválni a biztos partnereitől. Akkor jött aztán a halál és elvitte Marczyt tegnap délután.

Mikor este összejöttünk és szomorúan leültünk a játékhöz ő nélküle, akkor ő már ott állott valahol a menny kapuinál, a hol Szent-Péter kikérdezgette.

— Ki vagy? Mi voltál?

O x e n d i u s z é r e z s z o b r á h o z
Önként „nemes érczet“ áldoz.

S z a m o s ú j v á r ! büszke várunk,
Tőled sokat, — mindent várunk;
Czimeredhez maradjál hív,
Vezess minket, ősi Á r d z i v !

Merza Gyula.

SZAMOSÚJVÁR VÁROS

MONOGRAPHIÁJA

(Második folytatás.)

Ráczy Gyula birtokos, néhai atyjának, Ráczy Péter várnagynak életrajzi adatait tartalmazó, Lukács Károly fegyvertudományi akad. kath. lelkészhez intézett, 1896 decz. 13-án kelt igen érdekes levelében azt írja erre vonatkozólag, hogy: „Az apám beszélt egy alagútról is, mit a mappán látott; Németi felé ment, az ispotály alatt kezdődött. Nem érkezett azonban kinyitgatni. Azt hiszem már késő is lenne, mert fenekestől az ispotály épületét is lebontották s másrt építettek reá.“¹⁾

A kérdéses alagútról Nagy István szamosújvár-németi birtokos nejtől hallottam először említést tenni; ez beszélt, hogy néhai atyjának Jeremiás Imrének a szőlejében lett volna az alagút nyílása. Legalább úgy mesélték.

Ujonti kérdezősködésekre nevezett úrhölgy és nővére azt mondták, hogy volt Németiben egy ember, ki azt állította, hogy a kérdéses szőlőben — még a törökvilágban — kincset rejtettek el.

¹⁾ Az ispotály a Priorato-féle térképen az északi várfal mellett látható épület második emeletén volt, azt a helyet most a főépület északi szárnya foglalja el, hol a görög keleti templom van.

Ez a katonaviselt ember ásatott is utána, de kincset nem talált. Az elbeszélő asszonyságok emlékeznek még arra, hogy a kiásott gödörben valami boltozott üreg látszott. Nagy faragott köveket vettek is ki onnan. A további ásatást azonban a tulajdonos befiltotta. Azután a gödröt betöltötték, most csak helye látszik. Az asszonyságok is hallottak arról, hogy ott lett volna a várból kivezető alagút nyílása.

A helyszínén Hodoreán János fegyintézeti görög kath. lelkész úrral magam is megfordultam. A szőlőhegy a Németi-határon, a Czoptelke felé vezető út mentén van; egy három oldalról bezárt s csakis délfelől nyitott völgy napos oldalának a felső részét foglalja el. A völgyet Bányaságnak nevezik. Az a kis mélyedés, melyről szó van, az igen szép fekvésű szőlő fölött látható. Magasabban esik, mint a Hétkeresztek hegye.¹⁾ Levegő-vonalban 5 kilométernyire van Szamosújvártól.

Egy Hirján Tódor nevű 70 évet meghaladó öreg ember vezetett minket föl a helyszínére és mutatta meg a kis gödröt, mely jelöli a helyet, a hol az ásatás történt. Egy meternyi mélységű lehet. Átmérője három meter sincs. Egy fiatal juharfa van bele ültetve.

Az öreg emlékezik a kincskeresőkre, de a boltozatra nem. A kérdéses időben 12—14 éves lehetett. Ő is hallott az alagútról, a mely innen tovább vonult — némelyek szerint — Beszterczéig.

Szóval az alagútról sokat hallottunk, de megbízható adatra nem akadtunk. Muha fegyőr állítása aligha nem csodoláson alapszik. A falban vagy a bástyában levő földalatti folyosót téveszti ő össze az alagúttal.

Nem hiszem különben, hogy magas hegyre vittek volna föl alagútát; mert okát nem látom át, hogy miért tették volna? Azt értem, hogy az irányt Németi felé vették; mert a várhoz tartozott 74 község közül a legközelebb és az ellenségtől legkevésbé veszélyeztetett oldalon fekszik Németi. Az is lehetséges, hogy az alagút Szamosújvárt Bál-

¹⁾ A vár magassága a tenger színe fölött 252 m., e hely magassága pedig 500 m.; tehát kerek számban 250 m. a különbség.

ványos-Váraljával kötötte össze s Németi irányában volt építve.

Egy más, valószínűbb versio azt tartja, hogy az alagút a szamosújvári és szentbenedeki vár között képezett összeköttetést.

En részemről megbízható adatok hiányában is jelentőséget tulajdonítok a köztudatban élő emlékezetnek. A vár árkában talán eredménynyel lehetne kutatni; de csakis nyár végén, mikor a föld árja mélyen van.

Térjünk most vissza az épületek leírásához.

A Martinuzziról elnevezett épülettel párhuzamosan emelkedik a három-emeeletes főépület.

Ez már eredetileg börtönügyi célokra volt tervezve. Építése három évig tartott; 1859 végén fejezték be. Két szárnyának földszintjét és első emeletét a görög keleti és görög katolikus templom foglalja el. 36 szoba van benne, melyeknek nagy része terem-szamba megy. A földszin déli sarkában a protestáns templom és a harmadik emeleten az északi sarokban az izraeliták sinagógája van elhelyezve. A földszinten levő többi helyiség részben munkaterem, részben raktár; amazok fölmenet a lépcsőtől balra, ezek jobbra esnek. A második emeleten is négy szoba munkaterem gyanánt használtatik, a többi 21 helyiség mind hálóterem.

A főépület külső három fala a régi várfal alapjára támaszkodik s ennél fogva az árokba van építve, hova lépcső vezet le.

A lépcsőn, a főépületből a fegyenczeknek a vár-árkában levő sétaudvarába lemenvé, az 1885-ben épült földszintes munkatermeket látjuk szemben, melyeknek hossza a főépület hosszának felel meg, iránya pedig avval párhuzamos.

Említsük meg végül a várral átellenben, a város felől levő négy lakást magában foglaló tisztii lakot, mely szintén újabbkori alkotás; 1861-ben épült.

Nem tartozik tulajdonképen a vár épületeire vonatkozó leírásunk körébe, mégis megemlékezünk a vár nagyérdékü régiségéről; a róm. kath. kápolna egyik harangjáról, mely a rajta levő évszám tanúskodása szerint a XV-ik század

végéről való. Kis méretű, magassága és átmérője nem több mint $\frac{1}{2}$ meter, kerülete 1.80 meter. Régente fa-alkotmányú tornyocskában volt elhelyezve. E kis torony a Martinnuzzi-épület északi végében emelkedett ki a földéblől. 1873 óta ugyanazon épület padlásán, a kápolna fölött csüng.

A háború pusztító eszközei tönkrementek, vagy túlélték magukat. Maradványaikra rátapad ugyan az emlékezet, mint moha a romokra és megszépíti, mint patina az antik bronzot. De csakis az események hozzájuk tapadó emléke kölesönöz nekik érdeket. Míg a béke alkotásai örökbecsűek.

A békének, a szeretetnek hirdetője, a kis harang, közel egy fél ezred év után is hiven teljesíti föladatát: az élőket hívogatja, a holtakat elsíratja.

Föilirata: 1496. O REX GLORIA EVENI CUM PACE.

A várban létező föliratok és faragványok teljes gyűjteményét adjuk az alábbiakban, tekintve, hogy azokat eddig csak részben s olykor hibásan tették közzé.

A vár külső bejáratánál egy pár, köből faragott dombozmű látható, a kapú oszlopába, két felől, ember-magasságnyira befalazva. Az egymáshoz mindenben hasonló két faragvány czímert tartó két oroszlányt ábrázol. Az oroszlány profilban van kifaragva. (Egyik jobbra, másik balra; egymással szembe vannak fordulva.) Hátsó lábán ül, első lába a czímerre támaszkodik. Farka kigyózva nyulik föl oldala mellett. Szája tátva van. Magassága 67 cm.

Az ovál-alakú 40 cm. magas homorú czímer hármashegy fölött „növekedő” farkast ábrázol. Fölötte oldalt félhold. A farkas fejét föl tartja, nyelvét kiölti. (Szapolyai czímer.)

Kövári László¹⁾ azt írja e két czímerről, hogy a kapú feletti bástya emeletének két ablaka alatt voltak.

Az oroszlán vízszintes hátsó lábáról látszik, hogy valamire (pl. párkányra) támaszkodott. Most lebeg.

Menjünk be a külső kapún; azután az első udvaron és az árkon átvezető bejárón áthaladva álljunk meg az igazgatói lakkal szemben. Az alatta levő bástya oldalán,

¹⁾ Erdély építészeti emlékei.

a kapú tetejével egy vonalban bal kéz felől a következő köbe vésett fölíratot pillantjuk meg:

FRATER GEORGIVS INFANS CROVACIAE EPISCOPVS VARADNSIS
ET TESAVRARIVS ETCONSILIARIVS REGIE MAIESTATIS MDXX.

Ettől tovább balra lenn, a kertté alakított árokban, megint csak a bástya falán, egy emléktáblába vésve ez áll:

Ferdinando I.

D. G. Aust. Imp. Apost. Rege Hung. H. N. V.

M. Principe Transilvaniae
et Sicular. Comite Tec.

Gloriose Regnante

Anno a nativitate Salvatoris

MDCCCXLIV

Fasces Transilvaniae tenent

Gubernator Regius

Josephus Teleki de Széék

Cancellarius aulae

Alexius Nopcsa de Felső-Szilvás

Episcopus Transilv.

Nicolaus Kovács de Csik-Tusnád

Supr. arm. Praefectus

Paulus L. B. Wernhardt. Gén. C. M. L.

Thesaurar. R. Emeritus

Adamus Com. Rhédei

Franc. B. Kemény S. S. Praes.

Lad. C. Lázár Cancel. Pr.

Ioan. Wachsmann C. N. Sax.

Jos. Bedeus S. Cossar. Pr.

Lad. Gál Exact. Pr. Praes.

Referendarii aulici

Lazarus L. B. Apor

Ludovicus C. Gyulai

Ioannes Somlyai

Samuel L. B. Josika

Emer. Szentgyörgyi

Ioan. Andr. Conrad

. . . Es Eszterházi

. . . piscopus . . .

Consiliarii A. Intimi

Jos. B. Bruckenthal

Emericus Com. Miko

Ludovicus Lészai

Michael Sala

Wolfgangus Cserei

Otto com. Degenfeld

Wolfgangus Földvári

Ludovicus B. Josika

Joan. B. Bornemissza

Ludovicus Szabo

Fr. Horváth Caus. R. Dir.

Magist. Protonotarii

Alexander Donáth

Alexius Gálfalvi

iensis

Ugyancsak lenn a kertben, az igazgatói lak alatt levő bástya északi oldalán, $2\frac{1}{2}$ méter magasságban a sarkon egy 21 cm. magas és felül 99, alul 100. cm. széles kőlapon olvasható:

IOANES LANDVS FVNDATOR
SERMITALVS

Ha a kapúhoz visszatérünk és avval szemben állunk, jobb kéz felől a kapú nyílásának felső részével egy vonalban, a bástya falában, egy — Kövári László kifejezésével élve — „fölmászó helyzetben“ levő oroszlánt látunk kőből kifaragva. Alatta kőbe vésve fölirat van, melynek szövege a következő:

PAVLVS BANK VNGA
RVS DE COMITATV
BACIENSIS PROCVRAN
TE HOC OPVS CEPTV
ET PERFECTVM 1540.

Ez a föliratos kő a fölötte levő oroszlánnal — azt hiszszük — eredetileg nem e helynek volt szánva.

Ettől jobbkézre lenn a kertben a bástya falában megingint egy emléktáblát találunk, a melyen ez áll:

Piis Manibus
praefectorum provincialium
arcis novae ad Samusium
Andrae L. B. de Seeberg
Ladislai Pekri de Pekrovina
Josephi Mariaffi de Maxa
Josephi Josinczi L. B. d. N. Várad
lubenter posuit gratus successor
Petrus Rác de Galgo
MDCCCXLII

His avita vediviva constitutione
anus MDCCCLXVI secutus
Paulus Czobel de Raioghfalva¹⁾

Cuius in locum primus per excelsum regium hungaricum ministerium iustitiae denominatus praefectus Joannes Boér de nagy Berivoi²⁾ successit ad MDCCCLXVIII

¹⁾ Hibás. Baloghfalva helyett vésték.

²⁾ Ez is hibás. Helyesen: Nagy-Berivó.

Altero vice secutus est Paulus Czobel anno MDCCCLXXVII
ejusque in locum denominatus est anno MDCCCLXXXVI

Ignatius Perndl gratus praefectus

Ugyancsak lenn az igazgatói kertben a most leirt föl-
irattól jobbkézre tovább, a bástya mellett, a déli várfalban
egy fülkébe a Ferencz császár mellszobra van behelyezve,
melynek talapzatán ez olvasható:

Memoria

Francisci Primi

Imperatoris Aug.

arcem hanc

XV Kalend. Sept.

MDCCCXVII

lustrantis

pereni pietatis

hoc monumento

aetati venturae

dicata

MDCCCXLII

Ha ezt a szobrot elhagyjuk és a déli várfal mellett
a kertben, a balkézre eső várfalban, a virágház fölött 6
méter magasan látható, fennebb leirt Szapolyai czímer alatt
égészen a munkatermek végeig tovább haladunk, azután
ezen épületnek hátat fordítunk: akkor az árok ellenkező
oldalán a falhoz épített és északra néző fülkében V. Ferdi-
nánd király mellszobrát pillantjuk meg. A szobor talapza-
tába vésvé a következő fölirat látható:

Ferdinando V.

Rege apost. regnante

fossam orientalem

australem et borealem

arcis novae Samusianae

palude foetidissima

sordibus et arundine

regionem natura sanam

aëre putri memphitico

late inquinantibus

a saeculis scatentem

assiduo trimo labore

per captivos provinciales
ad operas publicas damnatos
insuntis CLXXXM operis
siccando et excolendo
regi optimo patriaeq:
fidum probat obsequium
Petrus Ratz de Galgo
gratia regis praefectus
annis ab arce condita
trecentis

Rákóczy-épület.

Térjünk most vissza a kapúhoz, melyen bemelve a Rákóczy-épület bütőjét látjuk magunk előtt. Ezen a második emelet ablaka alatt fölírat látható, mely így hangzik:

REGNANTE·ILLSSO·AC·CELLSSO
TRANNE·PRINPE·GEORGIO·RA
KOCI·D·DNO·NOBIS·CLEMENISSO
ANO·1653·PRO·TEMPORE·PROVIS·STEPH
ANI·FABIAN·DE·MAROS·S·-IMREH

A Rákóczy és Martinuzzi-épület között levő udvaron, a hol a most közölt fölíratot láttuk, jobbra fordulva a Martinuzzi-épület portáléjával leszünk szemben. Olvassuk hát el, mi van a portálé fölébe írva:

DOMINVS ADIVTOR ET PROTECTOR MEVS·QVEM·
TIMEBO.

A kapú mellett balkézre eső ajtó fölébe, mely egykor lépcsőkön át az emeletbe vezetett, dombormívű faragvány van belehelyezve. Két álló angyalt ábrázol, kik koszorút tartanak, mely püspöki süveg alatt levő czímert vesz körül. A czímer a Martinuzzié. Teljesen megfelel annak a kettőnek, mely a keleti várfal két bástyájának fokán volt s a melyet alább tüzetesen le fogunk írni.¹⁾

A czímer alatt kőbe vésvé ez áll:

QVESIVIT PRESVL VIRTUTE GEORGIUS AMPLA.
HEC ARMA ET TITVLOS NATVS DE STIRPE CROATA.
HIC VNICORNO VT CORVVM PREBERE ALIMENTA
CERNIS·SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS
ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOANNI·ET
POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA FAME.

MDXLII

Ugyan ebben az udvarban hátul, a Martinuzzi-épület végében levő támfal déli oldalába 3.20 m. magasságban befalazott 50 cm. magas és 95 cm. széles kölapon egy hosszú ruhás angyal dombor faragású képe látható s ettől balra 15 évszám-töredék olvasható. Töredék az egész kölap. Felénél jóval több hiányzik belőle. Az angyaltól jobbra czímer lehetett s a mellett jobb felől másik angyal. A fölött volt az évszám többi része.

Ez a faragvány máshonnan került ide. Különben a Martinuzzi idejében készült. A kis angyal derült arcán a családi hasonlatosság rögtön felismerhető. Felűnően emlékeztet a portálé czímerén álló és a Szapolyai czímeren lebegő angyalokra.

Csaknem átellenben evvel a faragvánnyal a zárka-épületen a következő szövegű fölírat olvasható:

Szapolyai-czímer.

¹⁾ Erről a czímerről („Archaeologiai Értesítő“ XVI kötetében az 1896. 325—328 lap) Schönherr Gyula tollából igen érdekes illusztrált cikk jelent meg.

„Az ezen helyen állott régi mosó- és sütőház helyébe alapjából ujonnan építtetett 1874 évben, nagyberivói Boér János igazgatása, Heigel József kir. mérnök művezetése és kolozsvári ifj. Molnár Ferencz közvetlen vezetése alatt.“

A Martinuzzi-épület kapuján átmenve, a nevezett épület és a háromemeletes főépület között elterülő udvarra jutunk. Itt látható a Martinuzzi nevét viselő épület nyugati oldalának közepén egy 5.80 meternyi hosszú és 4.14 m. szélességű kiugrás (rizalit), a melyen két oldalról az épület földszintjére lépcső vezet.

A kiugrás födetlen, kövel burkolt terrasse-ot képez. Ez alatt van a pincze-bejáró. A pincze-bejárótól jobbra és balra a sarkon van a bástyafokról levett és többször említett két czímer; a bejárás fölött pedig egy fölírat látható. Szövege ez:

REST: HOC POMER: FELIC: REG
SEREN: PRIN: DO: GABRIELEIID
CPT: PRH. DET. SC. CAPIGIO: CIERO
FI PROVI IO. ZOLIOMI: CASTEL STEP
VAMOS ET FRAN BORZASI EXISIEN¹⁾
ANNM MDCXIX.

Érdeemes lesz kissé tüzetesebben foglalkoznunk a képnünkön látható Martinuzzi-czímerrel, mely — a mint főnebb említettük — hasomásával együtt, a rizalit két sarkában van 1873 óta befalazva.

Martinuzzi-czímer.

A címert közepén egy vízszintes vonal választja ketté. A felső mezőben — a nézőtől — jobb kézről balra egy holló repül, szájában czipó, melyből egy cikk ki van vágva. Alatta a alsó mezőben a jobb kéz felől való sarokból egyszarvú emelkedik ki, heraldikai műnyelven szolva „nő-

¹⁾ Existen helyett hibásan írva.

vekedik. “ Ez szintén balra tart. A holló az egyszarvút táplálja. ¹⁾

E czímert a bíbornok állította össze. A holló a Pálosbarátok czímere, a kiknek rendjéhez ő is tartozott, az egyszarvú pedig az Utyesenics családé. — Az Utyesenics vagy Utyesenovics nevű tekintélyes horvátországi nemes családból származott ugyanis a bíbornok. Anyja Martinuzzi leány volt. Ennek vette föl nevét. Különben néha a hollót egy magára is használta pecsétül. ²⁾

A mária-nosztrai plebánia-templomban, a szentélyből a sekrestyébe vezető ajtó fölött ma is látható a Pálosok köből faragott czímere. Hármashegy fölött a néző jobbjától balfelé repülő madarat ábrázol. A madár szájában kettős czipó. A czímer fölött korona.

A Martinuzzi-épület rizalitja, — a mint már említettük — most 4.14 meternyire ugrik ki a falból; régen — a várnak börtönné átalakítása alkalmából s ennél fogva 1786-ban fölvevett térkép szerint — 7.56 meternyi volt annak a kiugrása és emeletes lépcsőházat képezett. A pinczeajtó előtt 3 pilléren nyugvó árkádos boltozat alatt, nyílt pítvar létezett, a hova szekérrel is be lehetett hajtani. Innen van a régi és mostani méret között 3.42 meternyi különbség. A rizalitnak ezt a részét lebontották, az emeletet és födelet pedig leszedték róla. Ez a lebontás és átalakítás 1844 után történt; a Pataki-féle térképen még a régi állapot látható.

A szóban levő lépcsőház régi alakja már a Prioratótérkép fölvétele idejében (1670-ben) megvolt. Annál valószínűbb tehát, hogy az 1619-ben készült fölirat eredeti helyét foglalja el jelenleg is.

A pinczeajtóval átellenben, az udvar tulsó oldalán van a három emeletes főépület egyetlen bejárata, a melyen keresztül menve a lépcsőhöz érünk; ez a vár-árkában levő sétaudvarba vezet. Itt, ha visszafordulunk, a főépület keleti oldalán ezt a föliratot látjuk:

¹⁾ A Martinuzzi-épület kapuzatán levő latin szövegű fölirat magyarázata szerint.

²⁾ Lásd Siebmacher-Csergheő: „Vappenbuch des Ungarischen Adels“ 405 lapján.

Erbaut als Landesstrafhaus
1857—1860
unter der Leitung des
Anton Brühl
k. k. Landes Strafhaus Verwalter u.
Friedrich Kauba
k. k. Ingenieur Assistenten.

A várban létező valamennyi fölrirat és faragvány leírását bevégeztük. Most már szólanunk kell egy nem létező faragványról, illetőleg szoborról.

Kövári László ugyanis azt írja többször hivatkozott művében, hogy: „A belső udvarra belépve, balra az épület alatt¹⁾ fülkében állt eddig a Martinuzzi mellszobra. Hosszukó fej, szegletes ábrázat, magas, redős homlok jellemzik; szemei nagyok és husszúkók, orra szabályos, szája nagy s hasonló az álla is; a fő jobb felé vigyáz parancsolólag; nyaka meztelen, alább palást fedé. E főt a vár 48 előtti parancsnoka Rác Péter találta meg, a vár udvarán eszközölt ásatás alkalmával, ő helyezte volt ide. Az 1857—58-iki újításkor helyéről elmozdított.”

Ennek a mellszobornak nem bírok nyomába jönni, jöllehet untalan kérdezősködöm utána. Pedig ha rátalálnék, könnyen meglehet, hogy megint egy illúsióval lennék szegényebb. A tudás ára rendesen az illúsió!

A családától azért tartok, mert Rác Gyula birtokos, fegyintézetünk egykori kiváló érdemű igazgatójának: Rác Péternek fia, ki a vár multjára vonatkozó kérdéseimre nagy előzékenységgel adott fölvilágosítást, — azt írja a szóban levő szoborról, hogy: „Az ispotály sarkán²⁾ a templom oltára hátulsó fele mellett egy faragott emberi kép volt. Ezt Martinuzzi-képének tartottuk, de aligha az volt; mert rossz homokköbe durván volt kifaragva.

Egy római katona lehetett, mely a vár fundamentomába s épületeibe a régi római castrumból hozatott oda; — igaz, hogy e római katona képe bajusz- és szakáltalan volt s tán ez vezette félre az embereket, de Martinuzzi

¹⁾ Úgy kell lenni, hogy a Martinuzzi-épület alatt a kapuközben.

²⁾ A jelenlegi gör. kel. templom helyét foglalta volt el az „ispotály“-nak nevezett épület.

Gy. magyar Pálos szerzetes lévén, okvetellen bajuszt, söt szakálat is viselt.“

Torma Károly is megemlékezik 1860-ban egy szoborról¹⁾ ezen szavakkal: „Redős tógájú, szakállas férfiú mellképe; a jelenleg országos fegyintézetnek használt szamosújvári vár Martinuzzi által épített részének falába beillesztve. — A közönség hibásan vélte e féldomborműben Martinuzzi arczképét láthatni, miután kétségtelen római mű.“

Kövári László és Ráczy Gyula valószínűleg ugyanazon szakáltalan szoborról írnak.

A Torma Károly által említett szobor „szakállas férfiú mellképe.“

Tehát, ha tévedés nem forog fönn, úgy két mellszobor volt a várban. Most egy sincs.

Hogy hova lett? senki sem tudja. Eltűnt nyomtalanul, mint annyi más emlék. Ez ez emberi alkotásoknak sorsa!

Szamosújvárt 1898. ápril. 24-én.

Vajna Károly.

3. Fejezet.

A szamosújvári kir. országos fegyintézet multja.

Hazánk országos jellegű letartoztatási intézetei között a szamosújvári a legrégebb. Alapítása II. József császár korára esik vissza. Felállítását nem a külföldi példa, sem valamely politikai eszme idézte elő, hanem egy nem vélt eset. Ugyanis a régi időben a társadalom elesett szerencsétleneit, a kiket bíróság szabadságvesztésre ítéltek, a megyék tartották lefogva saját börtöneikben, melyek rendszerint nagyon gyatrák voltak. 1785-ben történt, hogy a Háromszéki börtönből az ott letartoztatott rabok kitortek s

¹⁾ „Rómaiak nyoma Erdély északi részében“ czimű értekezésében, mely az Erdélyi Múzeum-egylet évkönyveinek II. kötetében jelent meg. (Lásd annak 32-ik lapját.)

s az őket botokkal őriző hajdúkat elkergetve, megszöktek. Közöttük sok veszedelmes jellemű egyén volt, a kik kerékbe-törés helyet kegyelemből örökös börtönre voltak ítélve. Az országban, mely akkor még a Hora-lázadás izgalmai alatt állott, e megszökés híre nagy félelmet keltett. Ekkor, hogy a közbiztonságot és csendet némileg helyreállítsa, az erdélyi Gubernium azon jelentéses indítványát terjesztette Bécsbe, miszerint a fejedelemségben levő gonosztevők vonassanak össze a megyei börtönökből egy erre kiszemelt katonai várba. II. József elfogadta a tervet és 1785 október 20-án kelt udvari rendeletével a szamosújvári katonai várat jelölte ki egy „tartományi (provinciális) börtön” felállítására. Nagy nehézségek merültek fel a börtön szervezése körül; mert az erdélyi kormányzék katonai kezelés és igazgatás alá akarta azt vétetni. Az udvari hadi tanács azonban kikötötte, hogy csakis provinciális jeleggel bírjon és a felállított határörvidékek gonosztevőit ne szállítsák abba. A császár ezen utóbbi értelemben döntött és 1786. márczius 27-én kiadott udvari rendeletével a börtönt véglegesen szervezte. Főbb intézkedései ezen rendeletnek:

1. hogy a börtön előjárósága (tiszti személyzete) 1 várnagy, 1 őrnök, 1 őr- vagy strázsamester, 1 takarítószolga és 24 tartományi őrből álljon. Ezen utóbbiak a katonai szolgálatból kilépett félrokkant katonákból is vétethetnek fel;

2. hogy az életfogytig tartó börtönbüntetésre elítélt rabok naponta és fejenként 2 krt kenyérre, a többiek pedig azon felül még $1\frac{1}{2}$ krt kapjanak élelemre a provincia-cassájából.

A várban akkor még a kolozsvári Gyulai-féle ezrednek egy helyőrsége állomásozott.

Miután az összes felszereléseivel és leltári vagyonával innen kivonult s csak a Martinuzzi-kápolnának két kis harangját és egy oltár-képét hagyta hátra, 1786. aug. 18-án és 19-én megejtetett a vár átadása a polgári hatóságok számára.

Ekközben kineveztetett az első polgári várnagy. Ennek ellenőrzése és Mraz tartományi mérnök vezetése mellett megkezdődtek és végbe vitettek az átalakítási munkálatok.

A katonasági raktárok- (magazin) és istállókból 9 börtön-szobát (kaszamátát, Casematte) rendeztek be: hetet a férfiak és kettőt a nő-rabok számára. Felállítottak két szégyen oszlopot (Schand-Säule), egyet a vár kapuja előtt, másikat a város piacán. Az év végére elkészülve, 1787 januárius 1-én megnyitották a tartományi börtönt.

A sohajok ezen országának azóta lefolyt életében három korszakot különböztetünk meg.

I. K O R S Z A K.
(1787—1849.)

A tartományi börtönnek, mely később fenytéki-háznak és fenytő-intézetnek is nevezetett, első és egyedüli tisztviselője az inspector vagy commandans volt, a kit közönségesen várnagynak hívtak. Ő nevezte ki a vár többi szolgálattelvő alkalmazottjait, örködött a vár biztonsága felett, gondoskodott a rabok élelmezése, ruházata és lakása felől, a közöttük felmerült panaszokat orvosolta, kezelte a vár pénztárát, a honnan kapták fizetéseiket az összes szolgálattelvők 1840-ig, a midőn a városon a királyi pénztári hivatal (regius perceptoratus) felállított. — A várnagyot a király nevezte ki és a kir. főkormányshéz iktatta be hivatalába.

Első várnagy (Schloss-Verwalter) Báró Seeberg Gábor András (1786—1789), ki azonban alig 3 évi hivataloskodás után más magasabb rangú hivatalba lépett. Helyébe Pekri László (1789—1797) gubernialis tanácsos és királyfalvi nagybirtokos lépett. Az ő idejében az 1792-évi országgyűlés elismerte és alkotmányosan törvénybe czikkelyezte a börtön felállítását tartományi jelleggel. Sok kellemetlenségei voltak, részint a várban, az ügynevezett Rákóczi-házban székelő harminczad hivatallal (adóhival), részint a rabok- és katonákkal. A kir. főkormányshéz vizsgálatot rendelt ellene, de ő „mintsem a hajdúkkal confrontálják“ minden hivatal-viseléstől „szimpliciter“ lemondott.

Utóda Maxai Máriaffi József (1797—1810) Kolozsvár városi főbíró és gyulatelki nagybirtokos. A harminczad hivatallal megindult kellemetlenségek alatta még

nagyobb hullámokat vertek és csak akkor csendesedtek le, midőn legfelsőbb parancsra a harminczad hivatal (*tricesimalis*) innen kiköltözött. A Cato-jellemű Máriaffi „sok kedvetlenségeiből rémitő fejfájásokat kapott, melyek miatt majdnem egészen megvakult.“ 1810-ben lemondott hivataláról és Kolozsvárra vonult vissza.

Utóda L. B. nagyváradai Josintzi József (1811—1837). B. Josintzi az erdélyi kir. főkormányzéknel szolgált mint *expediturae adjunctus* (kiadó-segéd). Nehéz idöket élt át, ilyen volt az 1817-ben országszerte dühöngő nagy éhség, majd azután kitört az ázsiai kolera, melyek ugyancsak próbára tették várnagyi ügyességét. 1817. szept. 15-én I. Ferencz császár és apostoli király látogatta meg a várat. Josintzi alatt nyílt meg a posztó-fabriká. Meghonosította a „templomi muzsikát“ a rabok között és annak föntartására alapító tőkét tett le. Majd 1819. márcz. 18-án a kir. főkormányzék kezébe 1000 Rh. frt alapítványt tett le „in rationem duorum captivorum semet in resipiscentiae et moralitatis principiis distinguendum.“

Hü szolgálatai és képessége tekintetéből 1821-ben „lovagrendet“ kapott. Alatta adta ki a kir. főkormányzék 1831. júl. 14-én az első „Instructiót“ arra nézve, hogy miként kormányoztassék a fegyház. A rabokkal atyailag bánt. „Becsés előttem — írja lemondási kérelmében — azon visszaemlékezés, hogy reám a szerencsétlenek soha sem haragudtanak, engemet nem átkozának; mert én a hivatalos köteleiséget felebaráti szeretetté változtattam és a felebaráti szeretetből köteleiséget alkottam.“ Majd rabsegélyző alapítványára czélozva mondja, hogy: „Valamenynyí részben érezhessék eltávozásom után is ezen szerencsétlenek, hogy volt valaha nekik egy olyan előjárójuk, a ki róluk el nem felejtkezett és kevés részben is maga után emlékezetét hagyta.“ 1836. máj. 16—86 sz. — E tett is nemes szívére mutat.

Hivataloskodása utolsó éveiben erős csuszбайba esett. A miért is 1837-ben királyi tanácsosi címmel nyugalomba vonult.

Eltávozásakor a város közönsége „osztály különbség“ nélkül a város végeig kísérte ki. Meghalt Budán 1849-ben.

Utódja galgói Rácz Péter (1837—1849). Azelőtt Bécsben szolgált, mint udvari cancellista. Az erélyes és széles látkörű Rácz mindjárt hivatalba lépte után csomó újítást vett tervbe. A várat kökerítéssel vonatta körül. A vár árkat kiszárította és szép kertté alakította át úgy, hogy városi sétakert hiányában, az úri közönség ide jött üdülni. 1841. évi jún. 18-án 2211. sz. a. a kir. főkörmányszék ezt írja Rácznak: „A vár árka úraságod fáradsága és szorgalma által közkölség nélkül úgy ki lévén szárasztva, hogy ottan a levegőt bűdösséggel megvesztegető mocsarak, mint azelőtt, többé nincsenek: e részben kitüntetett igyekezete- és iparáért, és az e tárgybeli hivatalos kötelessége teljesezésében bizonyított szorgalmáért a kir. főkörmányszéknek megelégedése uraságodnak tudtára adatik.“ A rabok részére a kir. főkörmányszék helybenhagyása mellett 1843-ban „Fenyítéki szabályokat“ dolgozott ki. Ő honosította meg legfelsőbb parancsra a rendszeres rab-iparüzleteket. 1842. nov. 15-én a kir. főkörmányszékhez tett felterjesztésében jellemzőleg írja: „A gondviselésemre bizott országos börtön organisatiojára nézve nemcsak sok újítást hoztam javaslatba, melyeket a fges kir. főkörmányszék és a fges Udvar is helyeselni méltóztatván, már exequáltam is, hanem annak felette még többek is vagynak fogalmomban, melyeknek előadhatására alkalmas időt és körülményeket lesek, — mindaddig, míg ezen országos börtön épen olyan lábra fog állíthatatni, mint a bécsi; mert azt akarom én, hogy a kefftő között ne legyen semmi különbség, sőt ohajtanám, hogy a miénk tökéletességére felülmulja amazt, minthogy számtalanszor fájdalmasan kellett eltikkasztanom magamban azon való méltó bosszankodásomat, hogy némely bécsiek „Sibirien“-t és „Siebenbürgen“-t ugyanazon egy tartománynak állították lenni.“

A vár korcsmáját kivitte a várból és a sánczban új helyiséget épített annak számára. A korcsma miatt nagy pert viselt a kir. fiscussal, a melyből győztesen került ki. Az 1848—1849 mozgalmas időben nagy okossággal és páratlan hazafisággal vezette a fenyítő-intézet ügyeit. De ebbeli érdemeit a német kormány avval honorálta, hogy hivatalától 1849. deczember havában egyszerűen megosztotta.

E keret nem volna teljes, ha a börtön-intézet belső életét is nem vennők szemügyre.

A börtön-intézet célja a büntető törvényszék által előírt börtön-büntetések végrehajtása. Az ez időbeli ítéletek nemcsak a szabadságvesztést, hanem annak végrehajtási módját is megszabták. Elvük volt az elrettentés. A tárgyat egy pár szemelvény megvilágítja.

Cseh Efraim gonosztevő ügyében, kit a háromszéki tábla és a kir. főkormányzék ítélete keréketörésre kárhoztatott, II. József császárnak 1787 márcz. 22-én 1138 sz. a. hozott legfelsőbb határozata ekképen szól:

„Ezen bűnösnek halálos büntetését ugyan elengedjük, de az azelőtt már kegyelem útján reá mért örökös börtönt oly formán tartjuk súlyosítandónak, hogy mindkét szemöldökére tüzes vassal megbélyegezve, Szamosújvárra szálltassék és ott élete tartamára föld alatti börtönbe zárva és lánczokkal lekötve, csak kenyeren és vizen élelmeztessek. Azonkívül minden három hónapban egyszer, t. i. országos vagy heti vásárok alkalmával, a nyakában egy táblával, melyre röviden büntetési jegyeztessenek fel, elrettentő példaként mások szemlélésére tétessék ki, és a mellett minden évben 50 bot-ütéssel bünhődjék.“

1803. október 9-én 3443. sz. a. Dán Siján ügyében hozott kir. főkormányzéki határozat ekképen szól: „A mai naptól számlálendő két esztendei rabságra és 200 pácza ütések elszenvedésére ítéltetett, oly formán, hogy 50 ütéseket a szamosújvári várban leendő általkísértetése előtt a mostani raboskodása helyén (Déván) 150 ütéseket pedig a szamosújvári várban töltött fél esztendei raboskodása után országos vásárok alkalmatosságával angariatim 25-tivel szenvedjen el.“

1808. augusztus 21-én 35. sz. a. kelt várnagyi jelentés írja: „Ezen várban három classisra vagyron osztva az ide ítéltetett raboknak büntető-helyeik. Az első classis a legkönnyebb, a második classisban a terhesebb, a harmadik classisban a legterhesebb büntetés alá tétetik kiki. E mellett sententiájoknak értelme szerint angariatim fél-esztendőnként, vagy esztendőben egyszer annyi páczaütéssel, a mennyi sententiájokban van, vagy benn a várban,

vagy pedig künn a piacon vásárok alkalmatosságával ve-
rettetnek meg. Némelyeknek még a pálczákon kívül, heten-
ként bizonyos napokra csupán vizen és kenyeren bőjt is
ítéltetik, vagy hogy azokon a napokon bőjtöljenek. Végre
közönséges munkákra is szoríttatnak, a mint sententiájok-
ban vagy on kiteve. Ezek itten a büntetések modositásai.“

Minden egyes rabot beszállítása után megvasaltak, és
pedig minkét alsó lábszárára lánczczal összekötött 2—3 k.
súlyú vasgyűrűt, kezeire vaspereczet vertek fel, mely a
lábgyűrűvel volt összekötve. Ha szégyenoszlophoz való ki-
kötésre is volt ítélve, még nyak- és kar-vasat (Hals- und
Arm-Eisen) kapott. A vasalásért a várlakatosának 3 krt
fizetett a rab. Ha a rab nemes származású volt, a vasa-
lástól rendszerint, a testi fenytéktől minden esetben meg-
kímélték, de a kaszamátából nem engedték ki.

Mindegyik rab a sajátjából élelmezhetette magát; e
végett bizonyos mennyiségű pénzt tarthatott magánál, a
mivel a vár kantinjából, vagy a vár udvarán áruló kofának-
tól magának ételt- italt vásárolhatott. Ha szegény volt, a
„provinczia“ terhére élelmezték, és pedig naponként és
fejenként adtak egynek-egynek: $1\frac{1}{2}$ font kenyeret, minden
héten $\frac{1}{4}$ font színhúst, a többi napokon egy kupa zsiros
ételt hüvelyes veteményből. Péntek nap az összes rab-
állomány csak korpa-czibere levest kapott. A szegényebb
sorsú rabok élelmük javítására alamizsnát gyűjthettek a
városon, vagy pedig országos vásárok alkalmával, mikor egy
rabot kötöttek ki lánczra az országút mellé egy nagy per-
selylyel. 1808-ban a kir. főkörmányszék ezen szokást be-
tiltotta és a könyöradománygyűjtést csak a vár belterü-
letére szorította. 1839-ben a kir. főkörmányszék elrendelte,
hogy „azon rabokat, a kik saját költségükön tartják fenn
magukat, a többiekkel egyforma élelemben részesitse.“
De a várnagyok sohasem hajtották szigorúan keresztül ezen
rendeletet és folytonosan szokásban volt a saját zsebére
való étkezés.

A ruházatát is a rab tartozott magának megszerezni.
A „provincia“ csakis egy inget, egy gatyát és egy pár
bocskort adott egy évre a szegényebb sorsúaknak. 1838.
ápril. 4-én a várnagy jelenti: „Egyik-másik rab ruhátlan

és meztlábos s a kemény tél miatt nagyon gyenge és elszigorodott.“ 1843. január 7-én kelt kir. főkörmányszéki leiratban mondatik: „A vár vizsgálata alkalmával a múlt évben 120 foglyok a vizsgáló biztosok által csaknem meztelen állapotban találtattak.“ A kaszamátaik közül 3 nem volt fűtésre berendezett, tehát nem is fűtötték őket. A rabok pedig éjjelre lánczra fűzve egy közös fa-priescsen aludtak és a provinciától kapott halina-pokrócczal takaródtak. A tehetősebb azonban tarthatott magának külön ágyneműt.

Az ítéletek szerint a rabok 50⁰/₀-a közmunkával szigorított rabságra volt elítélve. 1840-ig az összes munkaképes rabok külső munkára kijárhattak. A munkabér $\frac{1}{3}$ része a rabé, $\frac{2}{3}$ része a kincstáré volt. Közmunkaképen a rabok kövezték ki 1802-ben a város utczáit, 1804-ben a deési piacot, 1805-től kezdve a kolozsvári utczákat. Mezei munkákra kijártak nemcsak a városra, hanem Széplakra, Szamosújvár-Németibe, Dengelegre, Iklódra. 1811-ben megkezdődött a gróf Eszterházi Jánosné szül. Bánffy Ágnes által felállított posztó-fabrika. Ezen fabrika 1823-ban megbukott, helyét a Halina-posztógyártás foglalta el a provincia-cassa terhére; ezt azóta szünet nélkül gyártják. A mester-rabok üzhették mesterségeiket. Rác Páter idejében az iparüzletek virágzó lendületet nyertek, különösen 1840-től kezdve, a midőn királyi parancsra a rabok nem járhattak ki közmunkára, hanem bent a várban kellett foglalkozniok. 1848. január 1-től 1850 februárius haváig az összes rabipar szünetelt.

A beteg rabokat eleinte a belső-szolnokmegyei chyrurgus, majd a városi orvosok gyógykezelték. 1797-től már állandó chyrurgusa volt a várnak, a ki bent lakott az intézetben. 1817-ben fisicust is neveztek ki. Az egészségügyi viszonyok kezdettől fogva nagyon mostohák voltak a várban. 1797—1798 beszállítottak 151 rabot, ezek közül meghalt 72 rab, tehát a forgalmi szám 47⁰/₀. B. Josintzi 1815-ben az éjszakai cassarmalis-ház felett egy emeletet építtetett kórháznak s azt „a sajátjából ágyneműekkel látta el.“ 1831-ben kiűtött a „görce mirigynyalva“ (Cholera) a várban. 1836-ban és 1848 október havában újra dühön-

gött sok áldozatot szedve. 1848. deczember 28. kelt orvosi jelentés, mely a kir. főkörmányszékhez terjesztetett fel, ezeket írja: „A vár foglyai ezen 1848. évben a városi polgároknál többet és gyakrabban betegeskedtek, a meny nyiben a várban állandó s több gerjesztő okok a különféle kórok kifejlődésére sohasem hiányzanak: egy kaszamatában 50-en is elzárva vagynak és így a levegő megromlásából eredendő betegségeknek ki vagynak téve; nem különben az angariális verések, vasbilincsek hordozása felsőbb kegyelmes rendeletek következtében megtartandó böjtök, lekiismeret furdalása, hazavágy, ruházatokban való fogyatkozási s más egyéb körülmények, hogy annyi meg annyi okokat szolgáltatnak a betegségekre, kiki általláthatja. Epecsorsvás, minden harmad-negyed napi lázak, tüdőgyulladások, vérhas, hasmenés, vérköpés, szemgyulladások, orbáncz, köszvények, bőrkötegek, rüh, vízkór, sérvések, fitzamodások, görvélyek a vár foglyai közönséges nyavalyáihoz tartoznak és napirenden vagynak.“

A vallás-erkölcsi állapotokat bejáró lelkészek gondozták, és pedig a helybeli francziskanus atyák, a gör. kath. parochus, a szamosújvár-németii ev. ref. lelkész és a széki gör. kel. lelkész. A bejáró lelkészeket „vár káplánjoknak“ hívták. 1821. november 22. a kir. főkörmányszék rendelete a várnagyhoz ekképen szól: „Hogy az ottani különböző vallású foglyok, saját vallásuk és a keresztény erkölcsstan elveiben nagyobb eredménnyel taníttathassanak, jónak látta ezen kir. főkörmányszék az ide fogott Erköltsi keresztény oktatások, különösen a fenytő házakban raboskodóknak remélhető megjobbításukra’ czimű könyvből két példányt leküldeni, oly meghagyással, hogy az illető lelkészek közvetítése mellett az ottani rabokat vasár- és ünnepnap, valamint böjtnapokon azok szerint tanítani és oktatni törekedjék, szoroson felvigyázva ezen rendeletnek egész terjedelmében való szoros betartására.“

Összegezve a fentebbieket azt találjuk, hogy az 1848 előtti börtön-intézmény rendszerében, az erkölcsi javítás eszméje másodrangú szerepet játszott. Megvoltak a lelkészek, kik vallásosságot és erkölcsöt tanítottak, de az evvel karöltve járó tényezőt, az iskolázást, a jóra való szoktatást

nem ismerték. S ezen szervezésében a fenytőház nem volt egyéb, mint bűnös emberek büntanyája, nyomorúltak nyomorult háza. Mint a szű a fába, úgy ette bele magát a fegyelmetlenség és kihágás a rab-életbe. S e szellemet egyik rab örökölte a másiktól és a még romlatlan kedély is megromlott közöttük. Volt itt bent a várban korcsma, volt rab-asszony; és habár elkülönítve tartattak a férfiak az asszonyoktól, a nagyobbára tétlen és együttes élet sok rosszra ingerelte. S a biztonság és nyugalom fentartására pedig csak csekély számú őrség.

Kisebb közlemények.

Részlet Krimian kátholikosz életéből. 1885-ben távozott el Krimian a váraki zárdából; ekkor így szólott a néphez: „Örmény nép eltávozom kebledből. Itt hagyom szeretett szülőföldemet; a népet, mely nekem életet adott és Várakat, hol 27 évet töltöttem. De ne higgyed, örmény nép, hogy Krimian elfelejté téged. 1820-ban, — midőn e helyen Krimiant megkeresztelték — szivemben egy tábla képződött, melyre egy láthatatlan kéz e szót írta: nép. Utolsó leheletemig innen mi sem fogja e szót letörölni. Örmény nép, ne töröld ki te is szivedből Hájríg nevét. Emlékezzetek meg imáitokban Hájrigról. Szeressétek egymást; taníttassátok gyermekeiteket, munkálkodjatok a világosságért és kenyérért. Szavamat adom, hogy bárhol leszek: a Mászisz lábánál, vagy Byzantban, egy nap sem fog eltelni a nélkül, hogy meg ne emlékezzem szülőföldemről. Sőt, midőn Krimian az utolsó percekben lesz, végrendeletileg meghagyja, hogy csontjait Vászpurágánba vigyék és Várakban, a szülőföld kebelére helyezék nyugalomra.“

Megbizhatlan statisztika. Török forrás azt mondja, hogy: „Gárinban van 501.000 mohamedán és 131.500 keresztény; Pághesban 254000 m. és 135.000 keresztény; Musban 505.000 m. és 69.000 keresztény; Vánban 241.000 m. és 80.000 k.; Erzén-gánban 840.000 m. és 47.000 k. Az itt említett számokat, melyek az igazságot teljesen nélkülözik, és hazugságon alapulnak, — sietünk a legújabb népszámlálás adataival helyreigazítani (L. „A törökországi örmények és ezek szomszédai“ című művet, mely Marseille-ben 1890-ben az „Armenia“ nyomdájából került ki.) Ime ez az igazság: Gárinban (Pápert és Álásgerdán együttvéve) volt a mé szárlás előtt: 390.000 örmény, 10.000 örményből lett kurd és

80.000 mohamedán; Pághesben 115.000 örmény, 20.000 örményből lett kurd és 30.000 m; Musban: 118.000 örmény, 25.000 török és 10.000 örményből lett kurd; Vánban 195.000 (Hékhárral együtt) örmény, 15.000 török és 41.000 örményből lett kurd. Erzingánban 30.000 örmény és 2200 török. Ezek a számok az öt vilájet legújabb népszámlálásának eredményei. Ebbe ninesenek beleszámítva azon száz meg száz falu lakosai, melyek ellent nem tudván állani a török elnyomásnak, külföldre menekültek. A legutóbbi 17—18 év alatt több mint $\frac{1}{4}$ millió örmény vándorolt ki, — hogy kikerülje a török zsarnokságot — az országból. De visszatérnek, ha személyes vagyónbiztonságot nyer Örményország.

Irodalom és művészet.

Az „Ellenzék“ Verzár püspök szobráról ezeket írja: Dr. Verzár Auxentius, az örmény kath. egyház apostoli vicarius Erdélyben és „alad“-i felszentelt püspök, — kinek emléksobrát a hazai örménység főhelyének, Szamosújvár városának középpontján fogják felállítani, a mult század első negyedében fejtette ki közéleti üdvös tevékenységének nagyfontosságú eredményeit, hitküldéri és város-szervezési működésének és az utókor hálás emlékezetére érdemesített egész életpályájának (két század változó eseményei és átalakulásai által el nem homályosított) eme vívmányait. Érekszobrára Szamosújvár minden polgára nemzetiségi különbség nélkül, a közös polgári önérték azon büszkeségével tekinthet majd, mely e város összes lakosságát egyetemlegesen megilleti a városalapító emlékezete iránt, kiben az örménység úgy, mint a hazai magyar és román katolikusok a kiváló főpapot a „sacerdos magnus“-t tisztelhetik. (nov. 4. 250 sz.) — A szamosújvári szobor-ügyben, melynek előhaladási fázisairól részünkről mindenkor szívesen megemlékeztünk, — ottani levelezőnk („Lunkai“) folyton növekvő közérdeklődésről értesíti lapunkat; hangsúlyozván, hogy nemcsak a terv anyagi feltételei minden nagyobb nehézség nélkül biztosíthatók lesznek, — de egyszersmind a célba vett eszme szellemi horderejének méltánylásában is egybehangzó közfelfogás és a megfelelő lelkesült hangulat uralkodik. Dr. Verzár Auxentius a szamospartai magyar várost alapító örmény püspök sírjának holléte ugyan ismeretlen; de püspöki ornatusa maiglan a szamosújvári örmény kath. főtéri templomban, — püspöki (ékkövekkel kirakott) díszes keresztje pedig szamosújvár-németi-i báró Dániel Ernő kereskedelmi miniszternek családjában, hol nemzedékről nemzedékre átszállott becses ősi ereklyeként kegyelettel őriztetik (257 sz.) — A mi örményeink által megörökített őhajtott katolikus főpásztor — Verzár püspök (bármily meglepően hangzik) az erdélyrészi kath. magyarságnak is ideiglenesen helyettes püspöke volt s eme főpász-

tori minőségében a Székelyföldön főpapi teendőket végzett a nem örmény ajkú kath. hívek körében is. Mindenesetre rendkívüli jelenség ez, az örmények betelepedésének eme legelső időszakában. Az is nevezetes és különös említésre méltó, hogy szamosújvári örmény polgártársaink, főtéri díszes templomukban, a melynek építése ezelőtt éppen száz évvel fejeztetett be, — egyik oltár oldaloszlopainál már akkor felállították Magyarország (mint új hazájok) szentlé avatott nagy királyainak: Szt-István első magyar, honszervező királyunknak és Szt-László királynak, a középkori keresztelkedés diadalmas fővezérének maiglan ott álló képszoibrait. Mindezek csakugyan meglepő jelenségek s tiszteletreméltó szép vonások egy idegen országból csak röviddel azelőtt beköltözött nép (a mi derék és hazaszerető, de a mellett nemzetiségüket is megőrzött örményeink) történeti multjában és jellemében (258 szám).

A „Tiszántúl“ az „Armenia“-ról. Ez a kitönoen szerkesztett, tartalmas jó lap folyóiratunkról ezeket mondja: „A jeles örmény folyóirat novemberi füzetében a politikai és történelmi elem az uralkodó. Molnár Antal dr. folytatja „Az örmény kérdés“ című aktualis érdekű tanulmányát, mely a franczia „Sárga-könyv“ diplomáciai okmányai alapján készült (Le concert Européen, par le comte Benedetti, Revue des deux Mondes, 1898. aug. 1.) s melynek jelen II. része a nagyhatalmak részéről az örmények érdekében szerkesztett és a szultánnak megküldött jegyzék történetét tárgyalja, melynek végső része, a szegény üldözött keresztény nép véréből piroslik, s a török megbizhatlanság, perfidia és tehetetlenség eklatáns bizonytsága. Érdekel olvastuk azt is, mily szép mozgalom indult meg az örmény metropoliszban Verzereskul Auentius püspöknek, Szamosújvár alapítójának emelendő szobor ügyében. Hosszabb czikk ismerteti a szamosújvári tanargyülés lefolyását, melyen az ismert történetirő, Márki Sándor dr. elnökölt. Tudományos szempontból azonban a jeles szerkesztő művének kell oda itélnünk a pálmát, melyben t. i. Szamosújvár monografiáját nyújtja nekünk. Füzetünk a vár körülményes leírását tartalmazza, egy 1760-tól való és egy modern alaprajzzal. Ez utóbbi a régi várból alkotott fegyintézet alaprajza. A kisebb közlemények közül ketőt emelünk ki különösen. Az egyik, hogy Csobánján Árság, kinek felolvasását az Armenia nemrég közölte, „Anáhid“ cím alatt örmény havi folyóiratot fog megindítani Párisban, a hol az armenophil áramlat nagyon erős, — a másik, hogy az első magyar hadi nyelvtant a még ma is élő Czetz János tábornok írta még 1844-ben. Trattnernél jelent meg. A jeles folyóiratot különben ajánjuk a közönség figyelmébe.“ (Nagyvárad 1898, szombat, nov. 12. IV. évfolyam 261. szám).

A szamosújvári püspökszobor — mint halljuk — ugyanazon méretek szerint fog elkészittetni, mint Szepessy püspöknek pécsi emlékszoibra; és a költségek mintegy 15000 frtra tervezettek. Tekintve, hogy ebből ötezer frt a város által fedeztetik, a

közadakozásból, mintegy tizezer frtnak kellene begyülnie; a mi a kath. főpapság élénk részvétele mellett, remélhetőleg, könnyen be is fog gyülni, annnyival inkább, minthogy az érekszoborban megörökítendő örmény püspök: Verzár Auxentius, a közel kétszáz év előtti hazai katolikus hieráchiának oly előkelően kimagasló egyénisége volt, hogy még diplomáciai küldetésekben is volt része: s örmény szertartású püspök létére egy időpontban Erdély róm. kath. püspökének székén ült (mint annak ideiglenes helyettese), miután az erdélyi egyházmege latin szertartású hiveinek kormányzatával is ő volt azon időben megbizva. („Ellenzék“ okt. 25. 242 sz.)

Mi ujság az örmény világban?

A magyar király és az örmény nyomda. Ő Felsége a Király aug. 30-án magas látogatásával tüntette ki a bécsi örmény mechithárista szerzet által rendezett igen sikerült nyomdászati kiállítást. A Király egy negyed óránál is többet időzött a kiállítás termeiben, az abbástól és a nyomda-igazgatójától: Kálemkerián atyától kérdezősködött a mechitháristák nyomdászati munkásságáról. Ebben a roppant nagy nyomdában naponként 80—90 szedő 50—60-féle nyelven szed. A szedők többnyire bécsiek, mégis hibátlanul olvasnak és szednek örményül is. E nyomda az, mely az osztrák-magyar monarchiában levő latin egyház összes nyomdászati szükségleteit készíti el. E nyomda, mely a bécsi nyomdák közt az első helyet foglalja el, Ő Felségének elismerésére érdemesült.

Ráffi síremléke. Tíz évvel ezelőtt, midőn e gyönyörű tollú, termékeny örmény regényíró meghalt, alakult egy bizottság azon czélból, hogy Ráffi szobrára gyűjtést eszközöljön. A neves örmény festő: Pásincsáreán állott a bizottság élén. Begyülvén a szükséges összeg, a bizottság a szobrot megrendelte. Vasárnap, okt. 9-én leplezték le Ráffinak szobrát, mely Tiflis „Chosivánkh“ nevű temetőjében van felállítva. 12 órakor nagy néptömeg gyűlt össze; a papság a temető kápolnájában előbb misét mondott a nagy regényíró lelkeért, azután elment a sírhoz és azt megszentelte. — A négyoldalú szép síremlék márványból készült. Egyik oldalára felül koszorúba e nevet „Ráffi“ vésték, alája pedig két sort azon költeményéből tettek, mely így kezdődik: „Szólalj meg ó tó“ (Czájndur ov dzovág). Ott van a szobron a lant is, mely szép ékítmények közt diszeskedik. Mind a magasságra, mind szépségre nézve a Ráffi síremléke az első azok között, melyek a „Chosivánkh“-temetőben vannak felállítva.

Felélős szerkesztő és kiadó-tulajdonos: SZONGOTT KRISTÓF.

Szamosújvárt, Todorán Endre „Aurora“ könyvnyomdája.

Szamosujvári Hiradó.

— Kuncz Elek tankerületi főigazgató úr a jelen tanévben már meglátogatta gymnasiumunkat. Négy napot töltött körünkben (okt. 26, 27, 28 és 29). Bement minden osztályba többször, meghallgatta a tanárok előadásait, kérdéseket intézett a tanulókhöz. Megnézte a szertárakat, a gyűjteményeket, könyvtárt; átvizsgálta az írásbeli dolgozatokat. Szóval semmi sem került ki belátó szemtől. Okt. 29-én gyűlést tartott a tanárral. Az iskola külső és belső állapotára vonatkozó, a részletekig menő talpraesett beszédekben előadta atyai megfigyeléseit, böles utasításait, jóakarató megjegyzéseit. Ezen becses beszédnek, a nyilvánosságra tartozó részletét — magán jegyzeteim alapján — itt közre is adom: „Évről évre erősödik e tanintézet. Az oktatás jó kezekbe van letéve. Szívesen constatálom, hogy a mi a tanítást és erkölcsösséget illeti, jó úton halad az intézet. Egy ilyen culturalis intézetnek haladnia kell, csak úgy felelhet meg céljának. Azon külső feltételek, melyek az előhaladást előmozdítják, megvannak az intézetnél. Kívánatos, hogy visszaesés elő ne álljon. Egyik se álljon meg; ne hidje, hogy a további okulás felesleges. Az intézet hivatva van arra, hogy jó példával járjon előre. Rendelkeznek jó részt azon eszközökkel, melyekkel szélesíteni lehet a szakismereteket... Mindnyájan a társadalomnak vezetői; tartsák meg vezetői tisztóket úgy a társadalomban, mint az iskolában. Az önfelügyelésre mindnyájoknak szükség van; de szükséges a mások megfigyelése is... A nyári torna be van rendezve. Az elhalt tanár helye betöltött. A helyiségek teljesen kielégítőek. Tekintve a helyiségek számát, térfogatát és a fűtést, — alig lehet még valami kívánivaló. Tisztaság, rend, általában megfelelők. Nincs nyáron hideg és télen meleg fürdő: létesítsenek társadalmilag. Balácsi tanár elismerésre méltó fáradozása 26 tanuló számára biztosított ebédet. A rendtartás utasításai kellő figyelemben részesülnek. A rendes tanulók száma 255, magántanuló 2. E szám, mely normalis, a testület működéséből következtetve, szaporodni fog. Az egészségi állapot nem mondható rossznak; a külsőből ítélve a tanulók elég egészségesek. Rendszeretetők nem esik kifogás alá. Szorgalmuk kielégítő. Vallási köteleességeiknek eleget tesznek. Magából értetődik, hogy a tanulók hazafias szellemben neveltetnek. A más nemzetiségűek is hazafiasok: a hazának hű fiai... A tanári kar által felmutatott elismerésre méltó eredmény tanúsítja, hogy haladnak, felhasználják az eszközöket és szélesítik ismereteiket. Az intézetnél az oktatási, szóval egyéb állapotok is — örvendetesek. Igyekezzenek, hogy az intézet, a hasonrangú intézetek közt, — első legyen.“ Igy szólott az, kinek iskolánk szervezése és fejlődése körül maradó érdemei vannak. Adjon Isten Ő Meltóságának erőt, egészséget, hogy még sok hasznos szolgálatot tessen — a magyar tanügynek!

— Városunk krónikása eseményt jegyzett fel okt. 26-ról. Ugyanis e napon tankerületünk derék főigazgatóján kívül hazaré-

szünkben egyszerre öt középiskolai igazgató látogatta meg gymnasiumunkat: Ferenczi István (államgymnasium Nagy-Szeben), Karátsony Márton (főesperes, róm. kath. gymn. Maros-Vásárhely), Ávéd Jakó (róm. kath. gymn. Gyulafehérvár), Soó Gáspár (róm. kath. gymn. Székely-Udvarhely) és Bándi Vazul (róm. kath. gymn. Csik-Somlyó). Az érdeklődő igazgatókhoz csatlakozott még a tordai esperes: Kovács Lajos. Miután a kolozvári igazgatók és a testvérváros (Erzsébetváros) igazgatója: dr. Vikol János is már meglátogatták mintá-iskolánkat, elmondhatjuk, hogy az erdélyi részek magyar középiskoláinak igazgatói majdnem mindnyájan megtisztelték beces látogatásaikkal középiskolánkat... És itt első sorban ismételve hálás köszönetet mondunk nagynevű közoktatásügyi miniszterünknek: dr. Wlassics Gyula Ő Nagyméltóságának, ki bőkezűen olyan gymnasiumot építtetett e városon és azt olyan czélszerűen rendeztette be, hogy — ritkítja párját. De büszke lehet a város is maradandó fényes alkotásával, melynek meglátogatására messze földről is jönnek — a tanfériak.

— A statusgyűlésen a püspök jelentését az iskolákról Pál István referens olvasta fel. „Számos új iskola alapításáról, új épületek építéséről és bővítéséről ad számot ez a jelentés. Simay Gergely örömmel látja óriási áldozatkészségét a főpásztornak, s ezért köszönetet nyilvánít (Zajos eljenzés). A püspök igéri, hogy jövőre is a megkezdett irányban törekszik haladni (Éljenzés. „Ellenzék“).

— A közgyűlés már tárgyalta Szamosújvár szab. kir. város közönségének 1899. évre szóló költségeloirányzatát. A bevétel 80823 frt 11 kr., a kiadás 80805 frt 70 kr.; marad 18 frt 11 kr.

— Nyilvános számadás II. A Szamosújvárt felállítandó Verzeskúlszobor javára adakoztak Szamosújvárról: Az örm. kath. egyházközség 200 frt, Gajzágó János 100 frt, Merza János 50 frt, Papp testvérek 200 frt, Simay János 30 frt, Gajzágó Ferencz 100 frt, Placsintár Dávid 150 frt, Duha Bálint 50 frt, Bogdánfi István 50 frt, özv. Nyegrutz Kristófné Verzár Katalin 100 frt és végrendeletileg 500 frt, Pap Tivadar 50 frt, Voith Miklós 50 frt, Gajzágó Véri és Mária 50 frt, Vajna Károly és Novák Antal egy táncmulatság jövedelméből átadtak 19 frt 40 krt. Kolozsvárról: Simay Gergely 100 frt, Merza Gyula 100 frt, Esztegár Tivadar 1 frt, Pap József 1 frt. Budapestről: Molnár Antal 50 frt, Segesvárról: Széchy Károly 5 frt. Deésről: báró Bornemissza Károly 25 frt. Kapnikbányáról: Lörincz Sándor 1 frt, Haraga Márton 1 frt. Székely-Udvarhelyről: Florián Kristóf 1 frt, Persián János 1 frt, Esztegár Bálintné 1 frt, Lukácsfi István 1 frt, Dárszon Béláné 50 kr, Krausz Ernőné 50 kr. Összesen 1988 frt (ezerkilencszáznolcvannolcvan) 40 kr. Ehhez adva a novemberi füzetben kimutatott 252 frtot, tesz 2240 (kétezerkétszáznegyven) frtot és 40 krt. Szamosújvárt, 1898. nov. 16-án. Esztegár Gergely áll. főgymn. tanár, szob. biz. pénztáros.

